

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Széthullott kontextusok

Széljegyzetek a Zalabai-monográfiához, negyedszázad
múltán

TAMÁS GUSZTÁV FILEP

Disintegrated Contexts. Side Notes to the Zalabai Monograph, a Quarter of a Century Later

Keywords: change in the role of lyrical poetry; value system disorder; information and formation; lack of sense of common destiny; knowledge of an ethnic minority; people's service; documentary library of an ethnic minority; Bibliotheca Hungarica

---

A szerkesztősegi felkérésre, hogy magam is adjak írást a Zalabai Zsigmondra emlékező lapszámba, elgondolkodtam: az életmű újraolvasása nélkül lehet-e még mondanivalóm arról, amit Zsiga örökül hagyott, eszembe jut-e bármi, amit fontosnak tartok, s ami nem szerepel a róla írt monográfiámban. Könyvem első kiadása 1998-ban jelent meg a dunaszerdahelyi Nap Kiadó Tóth László által megálmodott és megvalósított Műhely sorozatában, melybe fontos alkotói életművekről készítettünk monografikus gyorsfényképeket, majd a kiadó kérésére 2004-ben, a pálya lezárulta után kiegészítettem, s új kiadásban és címváltozattal – alcímeként már ott szerepelt Zsiga születésének és halálának éve – még ugyanabban az évben ismét napvilágot látott. A világhálón a teljes szöveg elérhető. Recepciója nemigen volt – egy rövid írói jegyzet és tanulmány jutott el hozzám az első kiadásról –, ami aggályos; egyrészt egész lezárult életművekről nem esik szó a kulturális sajtóban és az irodalmi életben, másrészt az sem új keletű dolog, hogy a szakmai közvéleményben gyökeresen más vélemény él egy opusról vagy egy alkotóról, mint amit nyomtatásból megismerhetünk. Állításaimmal szemben már akkoriban sem fogalmazódtak meg ellenvélemények, talán csak azért, mert a könyvet kevesen olvasták; most támpontok nélkül töprenghetek el azon, hogy huszonhat év, illetve két évtized után mi tűnik föl érvényesnek nem annyira az én Zalabai-portrémból, mint inkább az ő akarásaiból, célképzeteiből, koncepcióiból, esetleg él-e ezekből valami a köztudatban, vagy sem. Talán két alkotói nemzedék is fölötté azóta – mi lehet érdekes ma, mi maradt fontos mára ebből a szellemi örökségből az azóta színre lépett korcsoportok szemében?

Kockázatos vállalkozás. Jó ideje tudatosan igyekeztem kivonulni a szlovákiai színtérről, információm viszonylag kevés az odaáti szellemi állapotokról, benyomásaim

pedig tárgyi adatokkal alig támaszthatók alá. Nem kizárt azonban, hogy a messziről jött és „messzire ment” ember szempontjai is jók valamire. Különösen így, hogy a szellemi örökség iránti érdeklődésben, annak felhasználása terén hasonló trendeket látok érvényesülni Magyarországon és Szlovákiában.

A múlt század 90-es éveiben, amikor könyvemet írtam, tartott még a (szó szerint) forradalmi lendület. Egy időben folyt az új irodalmi generációk pályára állítása, az „egy folyóirat, egy kiadó” (Irodalmi Szemle, Madách) rendszerének fölszámolása s az 1918-ban kezdődő főhatalomváltás óta létrehozott szellemi értékek „mérlegpróbája” (*Mérlegpróba* volt Zalabai második, 1978-as tanulmánykötetének címe is), rekuperálása, valamint a kisebbségtörténet földolgozása, azaz a munkásmozgalmi múltbogarászás helyett egy reális történelmi kép vázolása. A Kalligram Kiadó például programszerűen vállalta akkor e feladatokat, s fokozatosan kialakultak az évtizedekig hiányzó tudományos keretek is. Élt még bennünk a (bal)hit, hogy a közösségnek – a csehszlovákiai, szlovákiai magyar kisebbségnek – szüksége van önismeretre és közösségi tudatra, meg akarja ismerni múltját és e múltban főlhalmozódott teljesítményeit; ez lesz majd a társadalomépítés és a tudományos kutatás alapja. Hipotézisünk az volt, hogy a diktatúra idején a kisebbségi töredéktársadalom érdekében végzett munka érték, s minthogy a legfontosabbnak tűnő akadályok, a politikaiak elhárultak, nyitva áll a szellemi építkezés útja.

A társadalmi igények azonban éppen ebben az időben folyamatosan átalakultak, már amennyiben a humán értelmiséggel szemben támasztott elvárások nem pusztán az elit képzeletében éltek. A közösségük iránti felelősségüket tudatosító irodalmárok (ezen nem az egész szlovákiai magyar író-társadalmat értem) korábban is tudták már, hogy kényszerű funkcióvállalásuk, amellyel az élet számos területén tenni próbáltak valamit, tehertétel és pótszer; nem pótolhatja a szakmaiságot, de a diktatúrában valóban szükségszerűségnek és/vagy kényszerűségnek tűnt föl, hogy a kisebbségi írástudóknak többletfeladatokat kell vállalniuk. Tapasztalataim szerint nem volt alaptalan a feltételezés, hogy erre van társadalmi igény. 1989 előtt néhány jó könyv magas példányszáma, a kulturális rendezvények közege, az író-olvasó találkozók hangulata (magam is láthattam ezt, amikor Grendel Lajost, Tóth Lászlót elkísértem egy-egy ilyen találkozóra vagy amikor Zalabait hallottam teremnyi tömeg előtt beszélni) azt látszottak igazolni, hogy az írástudók java nem magának követelte ki ezeket a szerepeket. Mostani szempontunkból mindegy, miért – hogy már akkor is optikai csalódás volt ez, vagy a világ, a társadalomszerveződés feltételei és kellékei alakultak-e át radikálisan, esetleg egyszerűen a nemzedékváltás meg az információ forradalma hozta magával – , éppen az ezredforduló előtt vált egyértelművé, hogy ez (már?) nem így van. A politikai fordulatban részt vevő, abban szerepet vállaló értelmiség jó része körül elfogyott az olvasóközönség és a levegő.

Történész lévén fontosnak tartom: dokumentáljuk, amit lehet, hogy érthetővé váljon, tudatosuljon a kontinuitás, amelynek hiánya, úgy tapasztaltam, évszázad(ok)ra

visszamenőleg meghatározza a magyar szellemi életet. Noha, ahogy jó ideje érzékelem, minden, így a rendszerváltás után szocializálódott generációk világképe, talán ideológiája is arról tanúskodik: ha valamire nincs szükség, az éppen a szellemi folytonosság. Szintén szakmai okokból kevés dolgot tartok ellenszenvesebbnek, mint új fölismeréseknek, „korszerű” (a korszellem nem feltétlenül pozitív, lásd a két világháború közöttiek, a nácizmust és a bolsevizmust), korábban ismeretlen elméleteknek, meggyőződéseknek, információknak elmúlt korszakok szereplőin való számonkérését, magyaráz az utókor pökhendiségét.

Lehetetlen vállalkozás volna néhány bekezdésben összefoglalni azt, amit Zalabai Zsigmondról és munkásságáról könyvnyi terjedelemben leírtam. Csak néhány, általam ma is fontosnak tartott szempontot tudok most kiemelni.

1998-ban az alábbi feladatköröket társítottam a nevéhez: szerkesztő, tudomány-szervező, kisszínpadi szövegösszeállító-dramaturg, egyetemi oktató, egy kisebbségi alap-dokumentumgyűjtemény ötletgazdája, a stilsztika és a poétika szaktudora. Monográfiám kiindulópontja az volt, hogy e többfunkciós jelleg nem az életpálya és életmű széttagoltságára mutat; Zalabai gondolkodásának rendszeréből származik. Életében mindvégig ott a kettősség, elemző és szervező volt egy személyben. Pályakezdetre egybeesett a prágai tavaszhoz vezető évek ideológiai fellazulásával, meg azzal az időközzel, amikor a reformfolyamatok elfojtása után még nem zárult le teljesen a szellemi sorompó, s az akkori érzület a retorziók ellenére megmaradt benne. Megtisztelőnek tartotta a „nemzedéki kritikus” címet (mely pontosításra szorul, ezért még visszatérek rá), nemzedéke pedig ezeknek az éveknek az utósematizmus elleni harcaiban lépett a pályára. A csehszlovákiai magyarság akkori társadalomszerkezetéből, polgárság és több generációs értelmiség hiányából meg a kommunista korszak szűk horizontjából következően az új költőcsoportnak kemény olvasói ellenállást kellett leküzdenie, a korábbi költészet nyelve, leszámítva az alapító nemzedék meg az őket hamar követők néhány kimagasló képviselőjét, ahogy ő le is írta, egysíkú volt, rétegzetlen és provinciális. Nem volt egyedül azok között, akik szerint az irodalom léte nemcsak a szűk szakmai közeg, hanem az egész közösség számára fontos, s a szigorúan ellenőrzött és korlátozott, de az adott körülmények között minél tagoltabb alakítandó kulturális életnek képviselnie kell a súlyos gondokkal küzdő nemzetiség problémáit. Az „összmagyarsághoz” való viszony szempontjából fontos elem, hogy már a magyarországi kapcsolatok sem lehettek rendszeresek. Magyarországon a csehszlovákiai magyar szellemi teljesítmények, sőt az egész kisebbségi közösség iránt szűk körben mutatkozott érdeklődés. Nem volt villámposta, a leveleket mások is olvashatták, és volt idő, amikor onnan évente csak kétszer lehetett átlépni a határt. Akut politikai problémákat pedig az „első nyilvánosságban” nem lehetett megjeleníteni.

Az irodalom provincializmusa mellett Zalabai tudatosította a befogadói tudat korszerűtlenségét és az irodalomkritika siralmas állapotát, és érzekelte (persze nem volt nehéz), hogy a legképzettebb kritikusok az értetlen olvasók és a dilettáns írók két irány-

ből érezhető nyomása alatt elhallgattak. Így lett egy időben a csehszlovákiai magyar irodalomnak legalábbis az akkori mezőnyben szinte egyedülálló fölkészültségű főhivatású kritikusa.

A kritika jövőjét pályakezdetek idején úgy látta helyesnek, ha „a Fábry-féle valóság-érzék és etikai érdeklődés” az esztétikai elemzéssel egyensúlyba kerül, s „a »valóság-irodalom« és »az irodalom valósága« fogalmak nem dilemmát, hanem egy és ugyanazon dolog dialektikus egységét jelentik”. Itt persze számításba kell venni azt is, hogy valóságábrázoláson abban a korszakban gyakran (a hivatalos kultúráirányítók, pártemberek mindig) egy pszeudovalóság ábrázolását értették, illetve az irodalomtól ezt várták el. Efféle nyelvi közegben kellett Zalabainak is lavíroznia.

Irodalomkritikusként legtöbbit (legalábbis a legnagyobb buzgalommal) saját líra-nyelvváltó nemzedéke, az *Egyszemű éjszaka* és a *Fekete szél* antológiák csoportjának honosításával foglalkozott, bebizonyítva, hogy fiatal pályatársai az összmagyar irodalom viszonylatában is értékeket teremtettek, s képelemző technikájával talán sikerült is leszerelnie az „érthetlenség” vádját; mindenesetre tételesen bizonyította a vádak képtelenségét. Döntő szerepe volt a versértés, -értelmezés színvonalának növelésében. A nevéhez ragasztott cím, a „nemzedéki kritikus”, ahogy már utaltam rá, némileg megtévesztő; egyrészt mert írt ő jó elemzéseket korábbi és későbbi generációkhoz tartozó alkotókról is, másrészt a hozzá hasonló évjáratúak közül főleg a költők műveit tárgyalta és értékelte, a prózaírókét kevésbé (bár készített szempontgazdag folyamatrajzot a második világháború utáni próza alakulástörténetéről is). Azt hiszem, haláláig, de betegsége elhatalmasodásáig mindenképpen nyomasztó terhet hordott: nem írta meg négyükről, az általa legjelentősebbeknek tartottakról tervezett monográfiáit, s ezt, noha fontos, hogy megjelent, nem válthatta ki *Verstörténés* főcímű 1995-ös kötete sem. (Pontosabban az abban szereplő Mikola Anikó-tanulmányt egy lényegében kész monográfiának gondolta.) Ugyanolyan szellemi vértetben közelített a később pályára lépők, így az íródiások versvilágához is, mint nemzedéktársaiéhoz. Sürgette az irodalomkritika tudományos, elméleti alátámasztását, alapelve „az alkalmazott esztétikaként felfogott kritikai gyakorlat” volt.

Tűnődés a trópusokon című „szóképügyi” könyvét, szemiotikai eredményeket is hasznosító stilsztikai-poétikai monográfiáját (első kiadása: 1981) a magyarországi szakkritika nagy reverenciával fogadta, s évtizede érintetlen dogmákkal szembeszálló nevezéktan-átépítési kísérletének, trópusosztályozási rendszerének fontos utóélete volt, illetve van ma is még: az általa alkotott kettőskép fogalma magyarországi kézikönyvekbe, sőt tankönyvekbe is bekerült. Tisztesség ne essék szólván, járulékos haszonként könyveltük el: az, hogy a csehszlovákiai magyar tudományosság e területen végre versenyképes monografikus művet hozott létre, a közösség létének „anya”-országi tudatosításához is hozzájárul valamiképpen. Zalabai fő érdeklődési területe a nyelv volt, annak különböző funkciói, s persze a nyelvet használó közösség állapota: kulturális mellett jogi-közigazgatási, közösséglélektani, identitásbeli problémák. Egyazon gyö-

kérből nőttek ki stilisztikai tanulmányai, tudományosan megalapozott kritikái és nyelvvédő írásai, összeállításai, könyvszerkesztései.

Végig programszerűen fontos volt, s a politikai fordulat után egyre fontosabbá vált gondolkodásában a „nemzetiségismeret”. Ezzel kapcsolatos munkássága az 1970-es évek Irodalmi Szemléjében szervezett tájszámokkal, tematikus összeállításokkal kezdődve az azonos nevű tantárgy az oktatási programba való beépítésének szorgalmazásán át saját falurajzai, s közben és utána számtalan cikk megírásáig ívelt. E programba tartozott már a Madách által 1977-ben megindított, húsz kötetre tervezett Csehszlovákiai Magyar Írók sorozat is, amelyben a főhatalomváltástól szinte a kommunista diktatúra bukásáig megszületett „viszonylag” legjobb alkotások kaptak helyet, s amelynek ő volt az ötletgazdája. A nem fikciós, a „valóságirodalom”-ba, „önismereti” irodalomba tartozó műfajoknál rámutatott a tényközlésen túlmutató értékek szükséges voltára, arra, hogy „a valóságirodalom nemcsak információ, hanem formáció”, „»gondolati szerkezet«, ill. esztétikumhordozó nyelvi képződmény”.

Itt említendő három összeállítása: a diktatúra korából *A Csallóköztől a Bodroghöz*ig (1977, ez a szlovákiai magyar kistájakat mutatta be – melynek lakói alig tudtak egymásról –, mondjuk így, sorsközösség-teremtő szándékkal) és *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről* (1985, bővített kiadás 1987). Ezekbe a szépirodalom produktumai mellett riportokat, cikkeket, sőt, főleg a másodikba szociológiai, statisztikai-demográfiai, nyelvészeti, oktatásügyi, lélektani tanulmányokat is besorolt (tágabb programja, a komplex tudományos élet szervezése jegyében). Már a demokratikus világ drámai korszakának dokumentumait tartalmazza 1995-ben megjelent összeállítása: *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból, 1990–1994*. Maradandó értékű szülőfalujáról szóló, történelmi, társadalom- és néprajzi tárgyú falumonográfiája két kötete – *Mindenekről számot adok* (1984), *Hazahív a harangszó. Ipolypásztó népélete 1918–1945* (1985) –, amelyek rangját a korabeli tudományos recepció szintén igazolja.

Ő állította össze egykor az első két értékelhető csehszlovákiai magyar gyermekverskötetet, illetve inspirálta is a *Tapsíráré-tapsórum* (1978) és a *Labdarózsa, nyári hó* (1979) anyagának megszületését; többeket személyesen vett rá, hogy e műfajban is megszólaljanak. Ehhez a programhoz teremtette meg az Első Osztályosok Ajándékkönyve sorozatot, melyről azt olvasom, hogy a Madách Könyv- és Lapkiadó egyetlen sorozata volt, amely túlélte az 1989-ben kezdődő változást. Csak ez a két antológia majdnem harmincezer példányban látott napvilágot; ez a mai két-háromszáz példányos könyvek korában igen érdekes adat lehet. A gyermekversről két esztétikai tanulmányt írt; nem néztem utána, hogy az új szakirodalom, új irodalomelméleti iskolák, illetve új trendek és divatok mennyiben tartják ezeket a nagy felkészültséggel készült írásokat érvényeseknek (persze ha egyáltalán kézbe veszi még őket valaki). Mindenesetre Thomas S. Kuhn könyvéből, *A tudományos forradalmak szerkezetéből*, megértem, hogy az a természettudományokról szól is, ebben a vonatkozásban a bölcsészetre is

érvényesnek tartom, hogy a régi paradigmának mindig fontos szerepe van az újnak a létrehozatalában. E tevékenységével az utósematizmus egyik fontos hadállását is fölrobbantotta; ahogy *Csipkerózsika – ébredőfélben?* című 1979-es tanulmányában írta, a dilettantizmus és a sematizmus „a gyermekköltészet területére húzódtak vissza, s tartották magukat hosszú ideig, szinte napjainkig, többek között a kritika szemponttalansága és rendszertelensége miatt is”. A dilettantizmus, a sematizmus, az értékrendszerhiány elleni küzdelem különben egész kritikai munkásságát meghatározta. A gyermekirodalom ügye politikai okokból is fontossá vált ebben az időben. A szlovák kultúrpolitika, illetve oktatásügy éppen 1977–1978-ra készült el a magyar iskolák leépítésének programjával. Ezért vált aktuálissá az iskolákat védő Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának megalakítása (melynek munkájában közvetlenül nem vett részt, de egy háttérjelentést elkészített Duray Miklós számára). A CSMKJB első illegális dokumentumainak megjelenése után ő is ott volt a nagyjából ötven értelmiségi között, akiket a belügy kihallgatott. Aki ma lapoz bele ilyen tárgyú írásaiba, és nem ismeri a kontextust, nyilván nem érti, vajon mit akar jelenteni egyik népszerűsítő cikkének azon passzusa, mely szerint a Rosszcsont Peti által egy óriással elnyeletett iskola újraépült, „s remélhetőleg szeptemberben is állni fog” Dél-Szlovákia magyarlakta területein.

Az 1980-as évek második harmadától, amikor budapesti vendégként, barátként s a budapesti Egyetemi-Főiskolai Tanács folyóiratának „kéziratbeszerzőjeként” sűrűn jártam oda, a Madách Kiadó csehszlovákiai magyar irodalmi műveket gondozó „eredeti irodalom” szerkesztősége úgy tűnt föl nekem, mint a csehszlovákiai magyarság agyközpontja. (Tőzsér Árpád már a korábbi időszakra vonatkozóan azt írta, hogy a normalizációnak az Irodalmi Szemlébe való begyűrűzésével az ellenzéki gondolkodás fő színtere a kiadó magyar irodalmi szerkesztősége lett.) Részben tagjainak – rajta kívül főleg Grendel Lajosnak, Balla Kálmánnak, majd Tóth Károlynak – művei, könyvei, cikkei révén, részben azzal, ahogyan szerkesztői munkájukkal fokozatosan emelték a Csehszlovákiában íródott magyar könyvek színvonalát, s iparkodtak letörni, legalább visszaszorítani a dilettantizmust, aztán azzal, ahogy a magyar társadalomtudományokat, a magyar kisebbség számára fontos(nak tartott), illetve az önismerethez, az identitáshoz nélkülözhetetlen „élettudományokat” (Tavaszy Sándor, a két világháború közötti erdélyi filozófus, református püspökhelyettes nevezte így, ha jól emlékszem) próbálták megteremteni, „helyzetbe hozni”, biztosítani hozzá a szervezeti-kiadói kereteket. Sok minden indult el ebből a szerkesztőségi szobából, így az Új Mindenés Gyűjtemény (Zalabai kezdeményezte és első darabját ő szerkesztette), amiből a forradalmi változások következtében rövid életűnek bizonyult Új Mindenés Gyűjtemény Könyvtára, abból meg egy jelentős, nyomtatásban is megjelent tudományos program kinőtt. Grendel és Balla itt „nevelte ki” a Hodossy Gyula kezdeményezésére spontán csoportosuló, ám távolról sem teljes fegyverzetben színre lépő új nemzedéket, az íródiásokét, s küzdött meg azért, hogy antológiában mutatkozhassanak be. Nem mellesleg a bársonyos for-

radalom első magyar politikai csoportjának létrejöttében is ennek a pár fős csoportnak, főképpen persze Tóth Karcsinak volt döntő szerepe. A szerkesztőség vezetője mindaddig, míg 1988-ban át nem igazolt az egyetem magyar tanszékére, Zalabai Zsigmond volt.

1989 őszétől megvalósult és kivitelezetlen ötletei sorolására nincs itt tér, monográfiámban ezekről is írtam. A Comenius Egyetem magyar tanszékén folytatott munkája mellett egyetlen teljesítményét említem meg itt, aminek eredményei ma is láthatóak. A megvalósult kisebbségi dokumentumgyűjtemény, az általa Végh Lászlóval és Presinszky Lajossal közösen alapított Bibliotheca Hungarica most is él, részlege a Fórum Kisebbségkutató Intézetnek.

***

Nemigen szoktuk értelmezni és tagolni a *közvélemény* terminusát; gondolom, van belőle szakmai, utcai-alagsori és a tömegkommunikáció által generált, bár az utóbbi kettő között lassan már eltűnik a határ. Alább kósza megjegyzések következnek arról, hogyan látom más-más árnyalatainak viszonyát Zsigához, illetve az általa fontosnak tartott ismeretágakhoz és témakörökhöz.

Még élt, amikor már látszott, hogy megfítelésében az új esztétanemzedék megjelenésével fordulat kezdődik. Nem sokkal ötvenedik születésnapja után jelent meg első ízben Németh Zoltán tanulmánya, amely leszámolt az állítólagos „Zalabai-mítosszal”; az elméletíró, a kritikus, a tanár úgy tűnik föl ebben a dolgozatban, mint egy elavult líra-eszményt a csehszlovákiai magyar szellemi életre erőszakoló ízlésdiktátor. Monográfiám második kiadásában írtam erről, szerintem Németh nagy erudícióval olyan téziseket talált Zalabai írásaiban, amelyek nincsenek ugyan benne, de amelyeket Zsiga más megnyilvánulásaiban, szövegeiben elutasított. Nekem ebben az értelmezésben tűnt föl először élesen a kontextushiány, és sejtettem, hogy bizonyos szakmai körökben ez a tanulmány fogja befolyásolni a Zalabai-olvasatot, azaz a „nemolvasatot”. Ami az esztétikát, poétikát, irodalomkritikát illeti, ma már valószínűleg Zalabai főbűnei közé tartozik, hogy a strukturalizmust az ezredfordulón is „a szövegelemzés legkézenfekvőbb módszerének” tekintette, még akkor is, ha annak dogmáit elvetette, s elemzéseiben nagy szerep jutott az intuíciónak. (El ne felejtsem: a komplex műelemzést megvalósíthatatlannak tartotta.) Új elméletek az irodalom és valóság, közösség és valóság problémáját egyszerűen szüntették meg; a valóság nem érdektelen, hanem nincs is, csak fikció és konstrukció (mintha nem volna eleve konstrukció *minden* fogalomalkotás). Azonban hiba lenne részemről nagyobb szerepet tulajdonítani az irodalmi életnek és a tudományos elméleteknek, mint amelyet betöltének. A szemünk előtt zajlott le egymással szemben álló elméleti iskolák ökölharca; néha vicces volt.

Az irodalom társadalmi funkciójáról beszélni hovatovább nem komilfó. Azok a csehszlovákiai magyar írók pedig, akiket Zalabai elemzett, népszerűsített, többnyire

kimentek a divatból. Sokan meghaltak közülük, halottak könyveit meg nem szokás olvasni mostanában.

Zalabai kényszerű többfunkciós mivolta, amit főntebb emlegettem, az újabban értelmiséginek kiképzettek szemében a dilettantizmus jele. A tudomány szerepe más már, esztétikai vonatkozásban egyszerre érvényesül normatöbblet és normahiány, ráadásul a közösségen, legalábbis a szellemi eliten belüli előítélet-mentes párbeszédnek nincs esélye sem Magyarországon, sem (amennyit látok belőle) Szlovákiában. Az „élet-tudományok” szerepe megszűnt, produktumai nem jutnak el a közönséghez, vagy az nem kíváncsi rá; a tudomány részben ténylegesen, részben látszólag professzionalizálódott, ugyanígy a civil világ, az olvasóké is, csak máshogy. Kiemelkedő, 1989 előtt elképzelhetetlen tudományos eredmények születtek azokon a területeken, amelyeket Zalabai fontosnak tartott, társadalomépítésre azonban nem használhatók. Ez persze a politikai élet demokratizálódásának hatása is lehet. Úgy érzékelem egyébként, jelenükre is érvényes, hogy az élet sok szintje átpolitizálódott, a gondolkodás pedig ijesztő mértékben depolitizálódott. (Ha valaki nem tudná, a politika fogalma a poliszból származik.) A könyvek átlagos példányszámából nyilván a befogadói igényekre is lehet következtetni. A tudomány főként egymástól elszigetelődő szakmai körök belső ügye lett, a konferenciák közönsége rendszerint az előadókól áll. A népszolgálat elve már régen lomtárba került; nem állítom persze, hogy nem éltek vissza vele számtalanszor.

Ami Zalabai falukönyveit illeti, nem tudom, az utóbbi évtizedekben olvasta-e őket valaki, de kétlem. Azokba a felvidéki falufüzetekbe, amelyeket forgathattam, módszertani hatások, igényességük nem mutatható ki.

Nem tudom, van-e mostanában presztízse a gyermekversnek; néha azt hiszem, a gyermeknek sincs. A diktatúra utolsó évtizedében, amint írtam, részben Zalabai közvetett hatására a szlovákiai magyar gyerekversek magas szintre emelkedett, s népszerűvé vált, amit az utalt példányszámok is megerősíteni látszanak. A gyermekek intellektuális színvonala ma rosszabb, mint a diktatúrában volt; abban a városban, ahol élek (Budapesten), ez évről évre szembetűnőbb. Nem tudom, Szlovákiában mennyire előhaladt ez az állapot; nyilván nagy mértékben múlik az adott pedagógusokon, akik esetleg pótolni tudják a szülői foglalkozás hiányát. Összefügg ez is a digitális kultúra fejlődésével, s nyilván a legkisebb korosztálynak szóló irodalom iránti szülői érdektelenséggel is. Noha a kicsik eredendően fogékonyak a gyerekversekre, mondókákra, dalokra. Általános tapasztalat, hogy otthon nem mesélnek nekik eleget, s nem alakul ki belső képalkotási képességük, amely alappillére az olvasóvá nevelésnek.

A nyelv állapotáról, a nyelvhasználatról keveset tudok. Olvastam, szerkesztettem több, magyarországi és szlovákiai szerzőtől származó doktori dolgozatot. Rossz ómen: helyesírás, nyelvhelyesség, szabatoság szempontjából szerzőiket egy-kettőjük kivételével meg kellett volna buktatni legalábbis az érettségien.

Nyilván úgy tűnhet föl a főnti sorokból, hogy Zalabai Zsigmond apológétája vagyok. Ezért nem tőle idézek végül, hanem barátjától, munkatársától, akit még nem szoktak

ókonzervatív nacionalistának nevezni. Grendel írta anno, s ezzel Zalabai is egyetértett vagy egyetértene:

„Úgy kellene megőrizni az értékeinket és hagyományainkat, hogy közben túl is tudjunk lépni azon, ami elavult belőlük vagy talminak bizonyult. Ezért azt hiszem, ma nem programokra, hanem a mainál sokkal nagyobb önismeretre van szükség.” („Az ember szüntelenül helyzetben van...”)

TAMÁS GUSZTÁV FILEP

DISINTEGRATED CONTEXTS. SIDE NOTES TO THE ZALABAI MONOGRAPH, A QUARTER OF A CENTURY LATER

For years after the political turn in 1989, there was still the illusion that the work done for the Hungarian community in Czechoslovakia (and later in Slovakia) during the dictatorship was of value, that summarising it was an important task, and that taking an account of it was vital for the intellectual construction that was beginning anew. This was the leitmotif of some of the works of the author of this paper at that time, such as the mini-monographs on László Koncsol and Zsigmond Zalabai written at the end of the last millennium, but also the monograph on Péter Rákos, written in collaboration with László G. Kovács in 2005. The passing of time seems to have swept away the positive feeling towards the Hungarian community in Czechoslovakia, and has cast the former community involvements in a different (even ironic) light. Not least, previously latent inter-group or inter-personal tensions were exacerbated, the community became ideologically divided, then ideological debates were pushed into the background, the cornerstones of canon formation changed, and the aesthetic values were transformed. After a long period, the author of this study re-read his own monograph on Zalabai, published in 1998 (and expanded in a second edition in 2004), wondering how the considerations that he has developed in retrospect have repercussions on the perception of public and intellectual activities.

Forum

Social Sciences Review

Társadalomtudományi Szemle

Content:

László Öllös

The Value System
of Unevenness

Zsuzsanna Lampl

The “ideal with great
appeal” or the emergence
and development of leisure
time in Czechoslovakia
(among other countries)

Štefan Gaučík

The Bourgeoisie, Armalists,
Aristocrats. Entrepreneurial
Strategies in the Iron
Industry in Gemer
(1780–1881)

Csilla Fedinec

Attempts of self-determi-
nation by the Carpathian
Rusyns in the 1860s.

Alice Eged

To make stew, you need
a hare, and to establish
a monarchy, you need
a king. Former Crown Prince
Wilhelm II's relationship
with the National Socialist
movement during the
1932 German presidential
election

László Szarka

Minority Research Journals
in Slovakia and Hungary

Book reviews

2023

5